

אליעזר גולדמן

דתיים וחילוניים בחברה הישראלית*

1.

תמונה מציאותית של היחסים בין אנשים דתיים לשאינם דתיים — בין מה שנקרא ציבור דתי לבין הקרוי ציבור שאינו דתי — ושל היחס בציבור הרחב כלפי הדת, תהיה אפשרית רק כשהשאלות הללו תחקרנה בדרך שיטתית. לכל אחד מאיתנו יש רשמים מסויימים, מתוך חייו ומגעיו בחברה הישראלית. רשמים אלה הם, לעיתים קרובות, מוטעים. הם מושפעים ממגעים עם סקטורים מאד מצומצמים ומן העובדה, שאנחנו, ברובנו, מסוגרים ומגעינו עם אנשים לא-דתיים מוגבלים במידה הולכת וגוברת.

מטרתי אינה, איפוא, לצייר תמונה כזאת, אלא לתרום תרומה צנועה ליצירת תמונה מציאותית יותר. אנסה לציין שאלות שונות, שניתן להציגן במישורים שונים, ואשר מתוך תשובות עליהן נקבל תמונה של ממש.

הדבר אינו קל, מפני שמציירת והולכת בתוך הציבוריות שלנו, תמונה של יחסי דתיים—לא-דתיים הסובלת מעיוות אידיאולוגי. לפי התמונה הזאת — אם נסתמך על הפובליציסטיקה הדתית, על העיתונות הדתית ועל האופן אשר בו מתארים יהודים, לעיתים קרובות, את המציאות — נערך פה מחנה מול מחנה. דתי עומד מול ציבור לא-דתי, והשניים "נאבקים" על נפש האומה.

התמונה הזאת, ככל תמונה הסובלת מעיוות אידיאולוגי, אינה מצטיינת בעקביות רבה. מצד אחד, מדברים אנשים דתיים על החובה לקבוע דפוסיים הלכתיים מסורתיים לפומבי הישראלי. מדברים אצלנו עדיין על משטר

* הרצאה בסימפוזיון על החינוך הדתי, מטעם אוניברסיטת בראיילן ועליית הנוער. פורסמה ב"עמדים", גליון ניסן תשכ"ז.

אליעזר גולדמן

התורה, מניחים הנחות מציאותיות מסוימות בקשר לאפשרויות הגשמתן. זאת אומרת — הנחות מסוימות לגבי השפעתנו בתוך החברה. מצד אחר, יש תיאור של היהדות הדתית כאוד-מוצל-מאש. את עיקר תפקידנו מתארים כשמירת הגחלת. זהו תיאור היהדות הדתית כחוג אנשים, שתפקידו להסתגר בתוך עצמו, לחזק את עצמו ולהתגונן בפני ההשפעות הזרות.

מצד אחד מתארים את הציבור הלא-דתי כגוש מלוכד, המצר את צעדי הציבור הדתי, כמעט רודף אותו (מתוך קריאת העיתונות הדתית קל מאד לקבל תמונה כזאת). ומצד אחר, אנו מתבשרים חדשים לבקרים, על המשבר הרוחני בקרב הציבור הלא-דתי, היוצר כמיהה לדתיות, לערכים וכו'. כל אחד מאיתנו יודע, שבקונצפציה הזאת יש סילוף, אך בכל זאת נתפס לה מדי פעם בפעם.

2.

ברצוני להציג כאן את הטענות הבאות:

- (א) אין בכלל ציבור לא-דתי, בתור שכזה.
- (ב) רק מתוך הסתייגות רבה ניתן לדבר על ציבור דתי.
- (ג) מבחינת משימתו של המחנך המבקש להשפיע בתוך חוגים של אנשים שאינם דתיים, עצם המיון של "דתי" ו"לא-דתי" — מטעה. הוא מטעה, לא משום שאין הבדל בין דתיים ללא-דתיים, אלא מפני שהנסיון למיון כזה יוצר את האשליה של דפוס נתון ומוסכם של חיים יהודיים דתיים. הכוונה אינה לדפוס של שמירת ההלכה בלבד, אלא של גישה לכל ענייני התרבות, החברה והמדינה. מי שמתאים עצמו לדפוס זה הוא דתי, ומי שאינו מתאים עצמו, כביכול איננו דתי. המשימה החינוכית האקטואלית שעליה מדברים היא, להשפיע בכיוון של קבלת דפוס זה.
- לאמיתו של דבר, הרי אנחנו יודעים, שחיינו הדתיים, או חיינו כיהודים דתיים, עשויים רבדים רבדים. לעיתים קרובות, עשוי יהודי דתי להיות קרוב יותר, מבחינת רובד מסויים בחייו הדתיים, לאדם שנחשב לא-דתי מאשר לאדם שנחשב דתי. אביא כמה דוגמאות: שאלת יחסנו לפעילויות התרבותיות השונות; יחסנו, כיהודים דתיים, לפעילות המשקית, המדינית, הצבאית, המדעית או האמנותית. שאלת יחסנו לפעילויות התרבותיות השונות, כשאלה דתית, שנויה בתוכנו במחלוקת. מה צריך להיות יחסנו?
- ברור לי, כי יחסי אני לפעילות המדעית או הצבאית, קרוב הרבה יותר

דתיים וחילוניים בחברה הישראלית

לזה של האדם החילוני הטיפוסי בחברתנו, מאשר ליחסו של איש ישיבה טיפוסי. זאת, למרות שאיש הישיבה ינסה לטעון, שיחסו נובע מעמדתו הדתית המסורתית. פירוש הדבר, שניגודים בתוכנו בקשר לעמדה דתית, הם ניגודים שנובעים מהעובדה, שכיהודים דתיים, כל אחד מאתנו נוקט עמדה אחרת.

דוגמה נוספת היא — היחס למסורת. יש יהודים שאינם דתיים, אשר זיקתם למסורת היא חזקה מאד. מצד שני, יש בתוך היהדות הדתית חילוקי-דעות רציניים בשאלה, מה שייך למסורת המחייבת. הרי יש בתוכנו יהודים הסוב-רים, שהתלבושת שלבשו יהודים בתחום המושב הרוסי, צריכה לחייב אותנו עד היום הזה. גם לגבי המעמד המסורתי של האשה בחברה יש חילוקי דעות, ואפשר להרבות בדוגמאות נוספות.

אעבור לעוד נקודה חשובה מאד — העמדה הדתית של היהודים שקרויים בפינו "לא-דתיים". יש בהם כאלה — אמנם לא רבים אבל חשובים — שהם בעלי עמדה דתית רצינית. לדעתי, נמצא אצלם, לפעמים, עמדה דתית יותר רצינית, מאשר הדתיות ה"בעל-ביתית" הפרגמטית, השכיחה כל כך בתוכנו.

כמובן, משום כך לא אמנע מלהשתמש בביטויים "דתי" ו"לא-דתי". אני רק רוצה להזהיר מפני המיון השאבלוני, שיש בו חוסר רגישות לאופי המורכב של חיינו הדתיים, שבגללו אי-אפשר להעביר קו תיחום בין מי שהינו דתי למי שאיננו דתי.

את מי אנחנו מכנים למעשה בשם "לא-דתי" ? את מי אנחנו כוללים במה שנקרא "ציבור לא-דתי" ? אני חושב שהתשובה פשוטה למדי: אנחנו כוללים בתוך הציבור הלא-דתי את אלה שאינם מכירים בנורמה ההלכתית כנורמה מחייבת. אבל עלינו לזכור, שתכונה משותפת עדיין איננה הופכת קבוצת אנשים לציבור. כלומר, אם יש לאנשים תכונה משותפת כלשהי, עדיין אין אנו רשאים להסיק, שכל אותם אנשים מגיבים באותה צורה לתופעות היומיומיות או לשאלות עקרוניות ומעריכים בצורה אחידה תופעות המתעוררות בתחום כלשהו. אנשים אלה, עשויים להיות שונים זה מזה ביח-סיהם לעניינים שבתחום התפיסה הדתית והחיים הדתיים.

באחד המחקרים המעטים שנעשו בנוגע לעמדות דתיות, התברר שרבים מהמגדירים עצמם כלא-דתיים סבורים, שיש מקום לקבוע דפוסי מסורתיים-דתיים לחיי הפומבי הישראליים. העובדה שהם עצמם לא רק שאינם שומרי מסורת, אלא גם אינם מכירים בהלכה כמחייבת אותם, לא הביאה אותם

למסקנה, שאין מקום להטלת נורמות הלכתיות על החיים הפומביים או לאימוץ ההלכה בענפים מסויימים של חוק המדינה.

3.

מכאן נעבור לשורת שאלות בכמה מישורים. תשובות עליהן תראינה קשת מגוונת של גישות, שאנו יכולים למצוא בין האנשים הנקראים בפינו "ציבור לא־דתי".

המישור הראשון הוא — היחס כלפי הדת. שאלה ראשונה שאפשר להציג היא: מה יחסם של אנשים אלה למסורת הדתית? כל מי שבא במגע עם לא־דתיים יודע, שהיחס הזה עובר מאדישות מוחלטת, ואפילו שנאה, דרך התרפקות נוסטאלגית על המסורת, ועד לזיקה יותר רצינית, המתבטאת בקיום מצוות "יפות", שמירת מינהגים רבים, אם כי לא מתוך אספקלריה של קיום ההלכה.

כמה בעלי זיקה כזו יש? — אינני יודע, וחוששני שאיש איננו יודע. היה חשוב לנו מאד לדעת, כמה יש ואיפה הם נמצאים; באילו חוגים אפשר למצוא ריכוז גדול יותר של בעלי גישה אדישה לחלוטין, ואיפה נמצא אנשים בעלי זיקה יותר חזקה. כמובן, יש השערות הנראות סבירות במבט ראשון. לפיהן, יחס של אדישות והסתייגות עלול להימצא יותר אצל ילידי הארץ, שלא נולדו בבתים דתיים ולא ראו חיים דתיים, ואילו זיקה רבה יותר לדת תימצא, בדרך־כלל, אצל יהודים שבאו מתוך החברה היהודית הדתית בחו"ל. אבל, כאמור, יש מקום לברר את הדברים ביתר פירוט.

שאלה שניה היא בענין היחס כלפי האמונה הדתית: גם כאן יש קשת מגוונת של עמדות: מדתיות רצינית וחיפוש תשובה דתית לשאלות המעסיקות את בן־דורנו, דרך השימוש הבלתי־רציני במושגים ובטרמינולוגיה דתית ואדישות, ועד להרגשה, כי האמונה הדתית מהווה גורם מפריע לפיתוח האישיות, לקידום התרבות, לצדק החברתי וכדומה.

האם יש קשר בין העמדות הללו לשכבות שונות בחברה הישראלית? דבר זה עדיין לא הובהר, אף־על־פי שלכל אחד מאיתנו יש, אולי, השערות על כך.

שאלה שלישית: כיצד מעריכים יהודים לא־דתיים את הציבור הדתי? לא פעם, אנחנו מוצאים בין אנשים לא־דתיים, ואפילו בין אנשים המתנגדים לדת מתוך הכרה, יחס של כבוד עמוק כלפי יהודי דתי, כלפי הדת. אותו יחס שלפעמים מתבטא בהרגשה: הלוואי שיכולתי גם אני להיות דתי. אך מצד שני, מצוים גם זילזול ושנאה. אני זוכר תגובה שדיכאה אותי מאד.

דתיים וחילוניים בחברה הישראלית

השתתפתי במסדר סיום במחנה צבאי. מאחורי עמד חייל, שהיה קשור כנראה לאותו מחנה. כשעבר משמר הכבוד עם הדגל, שמעתי מפיו את ההערה: "סמל הדת בראש משמר הכבוד, איזה בזיון!" הדבר מבטא אולי יותר את מעמדו של סמל הדת בצבא, שכלל אינו זהה עם מעמד הדת, אבל יש קשר בין הדברים האלה.

וכמובן, פה ושם מצוי גם יחס של שנאה ממש לציבוריות הדתית. שאלה רביעית, שהזכרתי אותה כבר לעיל, היא שאלת היחס למקום הדת בחיים הפומביים של המדינה. ושוב, חשוב מאד לעמוד על היחס בתוך החברה על כל היקפה. לרוב, אנו מכירים את היחס הזה כפי שהוא מתבטא במישור הפוליטי המובהק, בין העסקנים הפוליטיים. אם מישוה ירצה, למשל, להסיק מסקנות ממה שהתרחש בשבועות האחרונים*, הוא יוכל להגיד, כי היחס השלילי של מפ"ם למתן תוקף לעקרונות הלכתיים בחוק המדינה, איננו כל כך רציני. כי אחרת, כיצד נוכל להבין שהסכימה להצטרף לממ"שלה, שעשתה ויתורים למפלגה הדתית-לאומית. אבל מסקנה כזאת אינה רצינית. יותר חשוב לדעת, כיצד מגיבים על-כך אנשי השורה ב"השומר הצעיר". אני חושב שתגובתם אינה זהה לתגובת העסקנים הפוליטיים שלהם, מסיבות שעוד אזכירן. כל זמן שלא נדע כיצד מגיבים בתוך החברה, ולא רק הפעילים הפוליטיים, אנו עלולים להסיק מסקנות מוטעות ולהעריך את הדברים בצורה בלתי ריאלית.

4

אעבור למישור שונה לחלוטין — מישור האידיאולוגיה הלאומית. התשובות הניתנות לשאלות המתעוררות בו, הן רלוואנטיות לגבי יחס אנשים לדת. אזכיר בראשונה את שאלת הרציפות ההיסטורית של האומה. באיזו מידה מייחסים חשיבות לרציפות ההיסטוריה, ובאיזו מידה יש לאנשים הרגשה, שאנחנו עושים כאן חתך בתולדות האומה, ומתחילים הכל מחדש? שנית — שאלות היחס לגלות ולגולה. אצל חלק גדול של הציבור הישראלי, נהפכה המלה "גלות" לסמל שלילי, המבטא הרבה יותר מאשר את המציאות של חיי יהודים בגולה. יש אצלם זהות בין דתי וגלותי, ולזיהוי הזה יש משמעות שלילית עמוקה ביותר. יש, כמובן, גם גישות אחרות, והשאלה היא: מה משמעות תקומתנו המדינית והשתתת קיומנו הלאומי על בסיס חדש לחלוטין.

* הדברים נאמרו סמוך להרכבת הממשלה, אחר הבחירות לכנסת השישית.

שלישית — שאלת היחס לטענה כי יש סגולתיות באומה היהודית. כל אלה הן שאלות של אידיאולוגיה לאומית, והעמדות השונות כלפי כל אחת מהן — גם מצד אדם שאינו דתי — קובעות במידה לא מעטה, את אפשרות ההידברות ואת היקף השפה המשותפת שיש לנו בענייני יהדות, כלומר — את נקודות המגע שיש מלכתחילה בין יהודי דתי ליהודי לא־דתי. אדם הרוצה להיות עיקבי עד הסוף מבחינה הגיונית, יכול לומר, כי כל זה אינו רלוואנטי. עמדה דתית שונה לחלוטין מעמדה לא־דתית. יהודי דתי תופס את כל קיומו בצורה אחרת, כפי שמישהו התבטא: "יש תהום קיומית בין האדם הדתי והלא־דתי". זה אולי נכון. אבל מצד אחר, כשאנו מדברים על חיים משותפים בחברה ועל נסיון השפעה הדדית, אנו מוכרחים לעמוד על אותן נקודות, שמבחינת המציאות הפסיכולוגית והחברתית יוצרות נקודות־מגע משותפות ומהוות תחום של ערכים משותפים, אשר בהם טמונה אפשרות של הידברות בין דתיים ולא־דתיים. אם תחום כזה חסר בכלל, ניטלת מהם כל אפשרות של מגע.

5

מישור שלישי, שעליו אתעכב קצת יותר, מכיון שהדברים פחות מוכרים אך יש להם חשיבות רבה — הוא מה שנוהגים לקרוא: "דפוסים של אורייני-טציה ערכית". מעל ומעבר לשאלות של השוני בנורמות, או השוני בערכים המכוונים את תודעתנו ואת החלטותינו, יש שאלות שהן יותר יסודיות, ושדק אחרי שקיבלו תשובה (ואין כוונתי לתשובה במובן שאדם שואל את השאלה ועונה עליה, אלא לתשובה שניתנת למעשה באישיותו של האדם או בתוך מסגרת אותה חברה ותרבות) — רק לאחר זאת, תהפוך סיטואציה מסוימת למוגדרת מבחינת השאלות הקונקרטיות שניתן לשאול והערכים שאליהם ניתן להתייחס.

אסביר זאת בדוגמה קונקרטית. אדם שוקל את שאלת המקצוע שלו: במה הוא רוצה לעבוד? במה הוא רוצה לעסוק? הוא עומד לפני מספר שיקולים: שאלת הסיפוק אשר ימצא בעבודה וכדומה. כל השאלות הללו מתניחות לדברים שיש להם חשיבות מהבחינה האישית, כלומר, זוהי אורייניטציה אינדיווידואליסטית לחלוטין.

מצד אחר, אנחנו עלולים למצוא טיפוס שהיה שכית פעם — הטיפוס החלוצי, ששוקל שיקולים כגון טובת האומה, צרכי החברה, התרומה לאידיאלים החברתיים שאנו דוגלים בהם וכך הלאה. חשוב להדגיש, שהטיפוס הראשון איננו מעמיד לפניו ערכים אישיים מזה וערכים בעלי משמעות

דתיים וחילוניים בחברה הישראלית

חברתית מזה ומכריע לטובת אלה נגד אלה. השיקולים הקיבוציים, אינם ניכנסים כלל לתחום ראייתו. הוא מגדיר מלכתחילה את השאלה בצורה כזאת, שרק השיקולים האישיים הם רלוונטיים. ואילו הטיפוס השני, רואה את השאלה מנקודת-ראות אחרת, ותופס אותה בצורה, שגם השיקולים הקיבוציים רלוונטיים. כלומר, האוריינטציה של הראשון היא מלכתחילה אינדיווידואליסטית, ושל השני מופנית כלפי הערכים הקיבוציים.

אפשר לציין מספר שאלות של דפוסי אוריינטציה יסודיים, אשר יש להם היום חשיבות, מבחינת השינויים החלים בחברה הישראלית. למשל אותה שאלה שהיצגתי לעיל או השאלה: באיזו מידה בני-אדם מתייחסים לסיטור-אציות ומעריכים אותן מבחינה ריגשית בלתי-אמצעית, בחינת ההנאה הריגעית; ובאיזו מידה הם נוטים לתפוס סיטואציה בתוך מסגרת יותר רחבה של חיים, מתוך נכונות לכא את השאיפה להנאה הבלתי-אמצעית, תוך ריסון ומשמעת עצמית, ובהתחשב עם פרספקטיבות יותר רחבות?

אמרת, שהמעבר מסוג מסויים של דפוסים לסוג אחר, יש לו חשיבות בחברה הישראלית. אציין מקרה אחד, שבו היחס לגורם דתי מושפע מהקשר שיש לו עם המעבר מדפוס אחד לדפוס אחר. אנחנו מרגישים מתיחות רבה סביב הנושא הקרוי "כפיה-דתית". יש מקום לשקול, אם אותה מתיחות ואותה תגובה אפקטיבית חזקה וחריפה, שאנחנו מוצאים בחוגים שונים למה שקרוי בפיהם "כפיה דתית", אין להן קשר הדוק למעבר מהדפוסים החלוציים שהיו מקובלים, לדפוסים האינדיווידואליסטיים וההדוניסטיים ההול-כים ומתקבלים יותר ויותר בציבור הישראלי. מדוע יש להם קשר? מפני שהדפוסים הדתיים ההילכתיים, מסמלים, אולי, את הדוגמה הקיצונית ביותר למושג שמתמרדים נגדו.

6.

אציין שאלה נוספת: בשלב מסויים, היו צעירי הקיבוץ הארצי פעילים מאד במסגרת הליגה למניעת כפייה דתית. נדמה לי שיש מקום לבדוק, אם אין זו תופעה של צעירים הנתונים למרות חינוכית שיש בה עדיין אוריינטציה חלוצית, והמוצאים כאן פורקן, לגיטימי מבחינה אידיאולוגית, להתקוממות מסוימת נגד אותם דפוסים. השערה זו נראית לי ראוייה לבדיקה.

אלה הן שאלות יסוד, ולגביהן — עד כמה שברגע הראשון ייראה הדבר מוזר — יש ליהודים דתיים, או ביתר-דיוק למחנכים דתיים, חזית משותפת דווקא עם חוגים הנראים כאנטי-דתיים קיצוניים. אני חושב, שאין זה מקרה,

אליעזר גולדמן

שדווקא בקיבוץ הארצי נתקלים לעיתים קרובות ביחס של הערכה מיוחדת אל הקיבוץ-הדתי ואל צעיריו. אתה שומע מפייהם, לעיתים קרובות, את הדעה, שבתוך התנועה הקיבוצית יש קירבה גדולה ביותר בין הקיבוץ השומרי והקבוצה הדתית. והסיבה לכך: הצד השווה בתפיסה החינוכית שלהם ושלנו — הרצון להטיל דפוסים ערכיים ברורים, מוגדרים ומחייבים. את ההתחייבות הברורה כלפי ערכים הם מעריכים, גם כשמוצאים אותה אצל צעיר דתי.

רק לפני שבועיים נפגשתי עם בת-קיבוץ הרחוקה מאוד ממציאות הקבוצה הדתית, ששאלה אותי: "האם באמת הצעירים שלכם שומרים על הדת לא רק בחדר-האוכל ובבית-הכנסת, אלא גם בחיים הפרטיים שלהם?" "כן" — עניתי — "בודאי". והיא הגיבה: "כל הכבוד".

התגובה הזאת באה, מפני שיש משהו משותף, מבחינת דפוס האוריינטציה הערכית, בינינו לבין הציבור שהיא נמנית עמו. הדפוס החלוצי היה, בודאי, מושפע לא-מעט מן המסורת הדתית. הוא היה נסיון להעברת אותם דפוסים מתפיסה דתית לתפיסה חילונית-סוציאליסטית. אל נשכח, שתנועת העבודה הישראלית הצטיינה בניסיונה לקבוע דפוסים של חובות אישיות, ובטענתה שהאידיאל החברתי מחייב את האדם באופן פרטי. זהו, בודאי, דבר שמקורו במסורת הדתית היהודית, המיוחדת במינה, שמעמידה את הדגש על הגשמה אישית.

זה מאפשר, לפעמים, הבנה הודית, שהיא בלתי-אפשרית, למשל, בינינו לבין אקדמאים חילוניים; על-אף שלאקדמאי יש, אולי, ידע רב יותר בהיסטוריה היהודית והוא מכיר את המסורת היהודית מן המקורות. שכן גישתו לחובה האישית, למשמעת האישית — שונה לחלוטין מגישתנו, בשעה שבענין זה, גישתם של אנשי הקיבוצים — ואני מדגיש כאן את הקיבוץ-הארצי — קרובה מאד לגישתנו. יש מקום להיבדלות בין המחנכים על רקע זה. יש אצלם עניין רב כמה שנעשה אצלנו, וקיימת אצלם הערכה גדולה לחינוך הדתי, עם כל התנגדותם לתוכנו.

7

במישור הרביעי, מתעוררות שאלות ביוגרפיות, פסיכולוגיות, וסוציולוגיות, הן נוגעות לאופי המגע של אנשים או חוגים עם החיים הדתיים. ואם יש לנו ענין עם אנשים שניתקו את המגע הזה, השאלה היא, באילו סיבות נותק המגע עם החיים הדתיים ועם המסורת הדתית. יש חוגים לא קטנים באוכלוסיה הישראלית, אשר כמעט שאינם באים

דתיים וחילוניים בחברה הישראלית

במגע עם חיים דתיים. ההזדמנות היחידה למגע כזה — ומבחינתם מגע לא נעים ביותר — הוא כשהם צריכים ללכת לרבנות, כדי להירשם לנישואין. אצל חלקם זה מפני שהם שייכים למסגרות סגורות. בקשר לכך יש לי סיפור אופייני: חבר עזב את אחד המשקים ועבר עם משפחתו לחיפה. כשפגשתי אותו יום אחד, סיפר לי שבנו לוקח אותו לבית הכנסת. שאלתי אותו: איך זה קרה? תשובתו היתה: כל זמן שהיה במשק, היה ברור שאין מקום לכל מגע עם חיים דתיים. כשיצא העירה, נפגש בנו עם ילדים אחרים שהולכים לבית הכנסת, ואף הוא רצה ללכת לבית הכנסת. כאן אנחנו רואים את הבעיות שבקיומן של מסגרות חברתיות סגורות בחברה הישראלית ואת העובדה שהמסגרת הסגורה מונעת מגע איתנו. אחת הבעיות שלנו היא — כיצד לפרוץ את המסגרות הללו, כיצד להתפרץ אליהן. הדבר אינו פשוט.

אחת התקלות הגדולות ביותר היא, שבמקרה שנוצרת פירצה באחת החומות, מתחילים מיד לנפח את הדבר בעיתונות הדתית, ובכך מדכאים את הפעולה בעודנה באיבה. אני נזכר במקרה אחד, לפני כמה שנים, שבכמה ממשקי הגליל אורגנה תפילה בראש-השנה וביום-כיפור. הדבר היכה גלים ב"הצופה" עשו מזה "מטעמים". כמה שבועות אחרי-כן הופעל על המאמר גנים לחץ חזק מאד מצד התנועה להפסיק את התפילות. זה רק מראה, עד כמה חשוב, אם רוצים לפעול ברצינות, לנטוש את דרכי התעמולה, לשכוח את הרווח הפוליטי ולעבוד בעניין הזה בצורה רצינית יותר. אבל יש גם חוגים רחבים שאינם במסגרות סגורות, וחרף זאת מגעם עם הדת מינימאלי: רבים מבין ילידי-הארץ, חוגים של אמנים, חלק מן הציבור האקדמאי — אפילו שעיסוקו המקצועי קשור ליהדות — חוגי עולים ממרכז אירופה, ועל אחת כמה וכמה ילידיהם.

כמוכן, חלק גדול מן הציבור הלא-דתי מורכב מאנשים שבאו מבית דתי, ונמצאים בדרגות שונות של ריחוק מאווירת אותו הבית. מהם שרוצים לקיים בחיי המשפחה משהו ממסורת בית-אבא, מהם שנתרחקו. יש גם, כאמור, חשיבות רבה לצורת הניתוק. חבר ותיק באחד ממשקי האיחוד אמר לי פעם: "לו בזמן עלייתי ארצה היו קבוצות דתיות, לא הייתי נמצא במקום שאני היום". זו צורה אחת של ניתוק: אנשים שמתוך חוסר מסגרות דתיות מתאימות, עברו למסגרות חברתיות לא-דתיות ובמשך השנים נתרחקו.

יש גם דוגמה הפוכה. אנשים שניתוקם היה בבחינת מרד חריף נגד הבית, המרד הזה השאיר צלקות בנפשם. סבורני, שאין זה מקרה, שמרירות אנטי-

אליעזר גולדמן

דתית גדולה ביותר מצוייה דווקא אצל בני-רבנים. לו יכולתי להביא לפניכם דברים שנאמרו בכנסת על-ידי חברי מפלגות שונות, היתם מוצאים, שהבי-טויים הקשים והחריפים ביותר נאמרים, לעיתים, על-ידי אנשים שבעצם באו מבתים רבניים. נראה שהמרד נגד האב מלווה בקשיים נפשיים גדולים, היוצרים רסנסימנטים עמוקים ביותר.

8.

מהי דמות היהדות הדתית והיהודי הדתי, כפי שהיא מצטיירת בעיני אנשים לא-דתיים? היא מגוונת מאד. הנה הערכות טיפוסיות על היהדות: דבר שאין לו ולא כלום עם העולם של היום; צביעות; רמאות; יזכירו לך תמיד את היהודים הדתיים בעלי-הזקן, שנתפסים כשהם מבריחים סחורות. "גלותיות" היא סמל מאד מקובל לדתיים; נחשלות אינטלקטואלית; התחמ-קות מאחריות.

מצד שני, אנחנו מוצאים, לפעמים, גם אידיאליזציה מופרזת של המציאות שלנו. אני מתבייש, לעיתים, כשאני שומע מה שאנשים מתארים כמציאותנו הדתית-תרבותית. איזה תוכן רוחני רב, הם חושבים למצוא בתוכנו! מערי-כים מאד מסירות-נפש של יהודים דתיים. מה שנראה בעינינו כמובן מאליו, נראה בעיניהם כמסירות-נפש. הם רואים ביהודים דתיים את מי שמייצג עד היום אותה מסורת יהודית יפה שאבדה.

אנלי עוד יותר חשוב, לעמוד על המגמות בהתפתחות הדמות הזאת. אני חושש — ושוב אני מביע זאת רק כהשערה הנובעת מתוך מגעי — שההת-פתחות מחזקת את הדמות השלילית של היהדות הדתית בעם. ויש לכך כמה גורמים. גורם חשוב מאד הוא, הפעילות הפוליטית שלנו. הסיבה ברורה. אין, אנו מנסים, במידה מספקת, להעמיד את עצמנו במצבו של אדם, שבשבילו אין לדת משמעות כלשהי. עלינו להבין את הגובתו, כשמטילים עלינו סייגים והגבלות, שמבחינתו אין להם משמעות כלשהי.

יתכן שלטווח הארוך, תוצאות ה"חקיקה הדתית" הן יותר שליליות מאשר חיוביות; אף-על-פי שיש, בוודאי, חוקים שלא נוכל לוותר עליהם מרצוננו החפשי.

נזכיר, למשל, את חוקי האישות. ודאי שרובנו סבורים, שאין אפשרות לוותר על מתן תוקף הלכתי לדיני האישות, אם כי שאלה אחרת היא, באיזו מידה יש להם תוקף במציאות. ידוע, שהסמכות המחוקקת הסופית אינה הכנסת, אלא בית המשפט, ובאלה יש מגמה לצמצם את תחולת ההלכה בתחום

דתיים וחילוניים בחברה הישראלית

האישות ואת הוירידיקציה של בתי הדין הרבניים. אין אנחנו מבינים, שההתמרמרות בחוגים רבים, היא לעיתים התמרמרות של אמת. אנשים רואים במקרים שונים עיוות מוסרי. עיגון של אשה — אנחנו כיהודים דתיים מקבלים אותו, אם כי גם אנחנו רואים אותו כדבר שבמסירות־נפש ובוודאי במציאות של ימינו. אבל אצל אנשים חילוניים, זהו דבר שכלל איננו מובן. הם רואים בו תופעה שלילית מבחינה מוסרית! והתגובות הן חריפות. בענין זה, אין אנחנו יכולים, כמובן, לעשות משהו.

גורם שני המוסיף לדמות השלילית הוא, לדעתי, המצב בצה"ל*. העדרם של הצעירים הדתיים מורגש בצה"ל, משום שהבנות כלל אינן מגיעות לצבא, משום שהמעולים שבנוער הדתי אינם מתגייסים — אני מתכוון לבני הישיבות — ומפני שצעירים דתיים שמגיעים לצה"ל, אינם מתייחסים במקרים רבים ברצינות רבה, לפעולתם הצבאית. ראיה לכך: בדקו פעם את היחס בין מספר היהודים הדתיים באוכלוסייה הכללית, לבין מספר הצעירים הדתיים בצה"ל שמגיעים לבית הספר לקצונה. במידה מסויימת של צדק, ובמידה רבה של אי־צדק, רואים בחייל הדתי או ביהודי הדתי משתמט בצבא, הן משום שאינו משרת והן בגלל אדישותו בתוך הצבא. בצה"ל אנחנו מוצאים יחס שלילי למדי לדת. כמובן, בתוך תקופת שירותו בצבא, מושפע הצעיר מאד מהלכירות שהוא מוצא בסביבתו.

מצד שני, חשוב מאד לדעת, שבמקום שנמצאים צעירים דתיים המת־ייחסים ברצינות לתפקידם הצבאי, לחובתם הצבאית וגם לחובותיהם הדתיות, אתה נתקל גם ביחס של כבוד. אציין רק דוגמה אחת: שתי בנות מקבוצתי, נמצאו בקורס קצינות, שבו קויימו פעולות תרבות בליל שבת. הבנות אמרו למפקדת, שהן מבקשות סליחה, אבל הן לא תבואנה למסיבה בליל שבת, משום שמחללים בה את השבת. חוץ ממפקדת הקורס, החליט כל הסגל הפיקודי לא לחלל שבת. ויתרו על גנינת האקורדיון, וכפי שסיפרו לי, נמנעו באופן ספונטאני מלעשן.

אינני רוצה להכנס כאן לפירוט הדברים. לדעתי, זוהי נקודה כאובה מאד, שיש להגיד עליה הרבה. אנחנו מפסידים כאן הרבה מאד.

הגורם השלישי הוא מסוכן ביותר. יש לי הרגשה, שבחוגים רחבים מתגברת התחושה, שאין דת ישראל מסוגלת לתרום תרומתה למחשבה בת־זמננו. יש מידה מסויימת של אמת בתחושה זו, משום שתרומה רוחנית, פירושה

* יש לזכור שהדברים נאמרו לפני כ־11 שנה. מאז חלה המורה בענין חלקם של הצעירים הדתיים בצה"ל.

אליעזר גולדמן

תרנמה רוחנית שאומרת משהו לאנשים. חסרה השפה המשותפת, ואיננו יודעים כיצד לדבר איתם.

יש גורם נוסף, שלא נעים לדבר עליו. אנו נתקלים בפרימיטיביות גמורה במנהיגות האינטלקטואלית של היהדות הדתית, ברגע שיוצאים מהתחום המוגדר של ההלכה**. הדבר הזה מורגש היטב, כשמופיעה אישיות מחוגי הישיבות לפני ציבור לא דתי, למשל בקיבוץ. היו מיקרים שקיבוצים שונים הזמינו בני-ישיבה, אפילו ר"מים מהישיבות התיכוניות, והרושם היה, בדרך-כלל, מסויג מאוד. זאת — משתי הסיבות: ראשית, לא נעשה אפילו נסיון לחפש את השפה המשותפת ולומר דברים העשויים להתקבל על לב השומע-עים; שנית, יש תמיד בציבור כזה כמה אנשים בעלי שיעור-קומה, שמר-גישים את הפרימיטיביות שבהצגת הדברים.

9.

אדרש רק לנקודה נוספת לפני שאסכם. דיברו כאן על תחושת הקיטוב, הגוברת והולכת בחברה הישראלית, מבחינת היחס לדת. מצד אחד דתיים — ומצד אחר לא-דתיים. התחושה הזאת היא לעת-עתה מופרזת. ממה היא נובעת? היא נובעת, כמובן, גם מניתוקו של דור שלם מן המסורת. דברים אשר במסגרת המסורת שלנו היה להם ערך חיובי — קיבלו משמעות שלי-לית, עקב המרד נגד הגולה. כתוצאה מכך, התחנך דור שלם מתוך ניתוק מוחלט מהמסורת. זוהי, בוודאי, סיבה אחת לתחושת הקיטוב, אבל יש לי התגשה מדכאת, שתחושה זאת נובעת גם משינויים שחלו בנו, בתוך היהדות הקתית. השינויים הללו הם, בחלקם, תוצאה של שינוי בהרכב הציבור הדתי; בחלקם של שינוי האקלים האידיאולוגי בתוך היהדות הדתית; ובחלקם של נסיגה חברתית-מקצועית של היהדות הדתית.

אם נבחן את הרכב הישוב הדתי בשנות ה-30 ובראשית שנות ה-40, נמצא שהיה מורכב בעיקרו מציונים (אני משתמש במושג "ציוני" לא כתואר אירגוני-מפלגתי. האנשים שיסדו את קיבוץ חפץ-חיים, היו בודאי ציונים במובן שלי, אף-על-פי שלא השתייכו למסגרת של ההסתדרות הציונית). הציונות יצרה מלכתחילה שותפות בין יהודים אלה לבין מה שאנחנו קוראים הציבור הלא-דתי, על בסיס האידיאולוגיה הציונית, שלילת העבר; שהיתה משותפת להם, חוסר הסיפוק מהמציאות היהודית, והיהודית המסורתית, כפי שהיתה בגולה; העירנות לשינויים החברתיים והרצון לשנות את פני

** גם בענין זה יש תחושה שחל שינוי.

דתיים וחילוניים בחברה הישראלית

החברה היהודית; ואפילו אינטלקטואליות ערה, למרות הדילטנטיות שהיתה בה.

כמובן, היה כאן גם משום מרד כמנהיגות הדתית המסורתית. אם נבחן מי היווה את המנהיגות הדתית באותה התקופה, נמצא שהמנהיגים הדתיים היו בעיקר מנהיגים פוליטיים ואידיאולוגיים. בינתיים חל שינוי בהרכב האוכלוסיה. העליה הגדולה שבאה אחרי המלחמה, לא היתה מורכבת מציונים. עכשיו בא גם שינוי אידיאולוגי. הוא התבטא, כמו אצל חוגים מסויימים ביהדות הלא-דתית, בנוסטאלגיה לעבר, באידיאליזציה של המציאות היהודית בגולה ובחזרה לדפוסים מסורתיים, כאשר הם מסורתיים. אני רוצה להזכיר, שעם כל החיוב שיש בהתפתחות הישיבות בזמן האחרון, יש גם מן השלילה בנסיגה לדפוסים הלמידה המסורתיים, ללא נסיון לנצל את האפשרויות הניתנות לנו לייעל את הלמידה על ידי שיטות מודרניות העומדות לרשותנו. הדפוס המסורתי בתור שכזה, נהפך לערך בפני עצמו, גם כשאיננו יעיל.

החומר מכל הוא — ההסתגרות התרבותית. גברה האידיאולוגיה של דפוס סביבה תרבותית, של פחד מפני מגע עם הסביבה הלא-דתית, של רצון להתגונן על-ידי הקמת מחיצות, של יצירת מגע רופף, ככל האפשר עם הסביבה הלא-דתית. יחד עם זה, התגלתה גם התופעה המסוכנת ביותר — הנסיגה החברתית. אינני יודע, אם היריהתם פעם בתוצאות החברתיות המקצועיות של המגמה החינוכית הידועה, המעודדת צעירים דתיים להתייחס בזלזול לערכי התרבות וההשכלה הכללית. אהיה האחרון לזלזול בישיבה התיכונית (בעצמי הנני חניך ישיבה תיכונית), אבל עובדה היא, שגם בתוך הישיבות התיכוניות, נפוצה היום אידיאולוגיה השוללת את ההשכלה, על-כל-פנים את ההשכלה הגבוהה. פירוש הדבר, שיש מגמה השוללת רכישת אותם כלים, הדרושים לאדם כדי לתפוס עמדת השפעה בחברה של ימינו. אם תימשך מגמה זו, והטובים שבצעירים הדתיים יתחילו להסתייג יותר ויותר מהתרבות ומההשכלה הכלליות, צפוי שהציבור הדתי ייעשה לפרולטריון מקצועי בתוך החברה הישראלית, חסר כל עמדות השפעה. זאת, לדעתי, תחזית קשה מאד, אשר תוצאתה תהיה — העדר כל כושר היכרות עם החוגים שאינם דתיים.

10.

קבעתי כאן רק מספר נקודות, שראיתי בהן חשיבות למתן הרקע המצוי אותי לבעיה שלנו. עתה ברצוני להניח כמה תינות.

אליעזר גולדמן

אין לחלום על אפשרות של השפעה חינוכית על-ידי מי שמנותק מהחיים ומן הבעיות שמעסיקות את אלה שאנחנו רוצים להשפיע עליהם. אם נהיה מנותקים מבחינה חברתית-מקצועית-כלכלית, מהחיים של החברה הישראלית בכללה, ואם נסתגר מבחינה תרבותית ולא נהיה מסוגלים להבין כיצד האדם הלא-דתי תופס את בעיותיו, את בעיות הדור ואת הבעיות הרוחניות, המור-סריות והאידיאולוגיות שלו — לא נוכל למצוא את הדרך אליו. ההנחה היסודית צריכה להיות, שעלינו להבין את נקודת המבט של האדם הלא-דתי, כתנאי להשוואה של ממש.

אל נחשוב, שקבלת-פנים יפה שמתקבלת בה קבוצת חסידי חב"ד בישוב חילוני, משקפת איזו שהיא השפעה. נהנים מהם, מתרשמים מהם — אבל השפעתם יכולה להיות מקרית מאד, רק על יחידים פה ושם. לדעתי, זה בחינת "שלח לחמך על פני המים", ואינני רוצה לזלזל גם בכך, אבל להשפעה של ממש אין לצפות מפגישה כזאת, מפגי שמי שאיננו יכול להבין את דרך מחשבתו של הזולת, קשה לו למצוא גישה אליו.

כדוגמה לכך, אציג לפניכם שאלה שנשאלתי לפני שבועיים. הרציתי על הנושא "שביעית בזמן הזה" לפני ציבור שמורכב מחברי קיבוצים. הבעתי את דעתי, כי עם רצון כן ועם אירגון מתאים של המשק הלאומי, היה אפשר להתקרב לשמירת-שביעית, הרבה יותר משאנו עושים זאת היום. היה זה יותר בגדר הירהור-בקול-רם מאשר בגדר תכנית מגובשת. תגובתו של אחד המשתתפים היתה: "ברור לי, כי אם ירצו לקיים את השביעית, אפשר יהיה לעשות זאת. אבל נניח שאפשר לעשות מאמץ כזה — מה יתן הדבר לי, כאדם שאינו דתי? ואם תגיד לי כי יש משמעות חברתית לשביעית, הרי מטרה זו מושגת על ידינו בקיבוץ בדרכים אחרות ויותר אפקטיביות".

כיצד יש להתייחס לשאלה זו? האם הייתי חייב לנקוט עמדה דתית עקרו-נית ולהגיד: "השאלה 'מה יתן לי הדבר?', אינה רלוונטית כל עיקר בשביל האדם הדתי", או שמא יש מקום לדבר אליו לא מתוך עמדה דתית מובהקת, אלא לגסות לפרש את מושגינו על ידי מושגים יותר קרובים אליו? באותם קיבוצים שאלו לפני 25 שנה: "מה יתן לי השבת המסורתית?" הם סברו, כי מה שנותנת לנו השבת, יוכל לתת גם יום מנוחה באמצע השבוע. היום רואים כולם את השבת כיותר מאשר יום מנוחה מעבודה, וחלקם הגיעו להשבתת עבודה כללית בשבת, אם כי לא במובן ההלכתי. חלה תווה חיובית מבחינתנו, על אף שלא היתה מלווה בקבלת מצוות כפי שאנו מבינים זאת.

אם נתייחס לשאלת המגע עם לא-דתיים מבחינת הטווח הארוך, יש כר

דתיים וחילוניים בחברה הישראלית

נרחב לפעולה. כמובן, מי שסבור שיוכל להחזיר אנשים אלה בתשובה במובן המקובל, דהיינו להביאם בעול המצוות המקובל עלינו, אינו אלא משלה את עצמו. אבל ניתן לעשות הרבה, כדי לחזק את הזיקה למסורת היהודית, לטפח את ההשקפות המסורתיות על האידיאולוגיה הלאומית ולעודד שותפות בדפוסי האוריינטציה הערכית.

פתוחות לפנינו גם אפשרויות מסוימות להשפעה רוחנית-דתית, אם יש בינינו מי שמסוגל להשפיע השפעה כזאת. רק אנשים בעלי שאר-רוח מסוג גלים להשפיע עלינו השפעה דתית, על אחת כמה וכמה שרק יחידי-סגולה יכולים להשפיע על אנשים הרחוקים מן הדת.

אם נראה את שאלת ההשפעה הדתית כשאלה לטווח ארוך, ואם נתגבר על יצרנו לכלול בקטיגוריה אחת את כל מי שדתיותנו זרה לו, ונחפש את הגישה ההולמת לזולת מתוך נסיון להבינו — כי אז יש סיכוי לפעולה חינוכית מצידנו.